

padných sociológov v našom výskume.

Druhá a tretia kapitola neprinášajú vcelku nijaké závažné problémy (rozoberajú zákonitosti spoločenského vývinu a spoločenského pokroku) a rozsah rozvádzaných javov nepresahuje rámec bežných publikácií, a tých máme v našich knižniciach pomerne dosť. Preto sa o nich podrobnejšie nezmieňujem. Tretia kapitola (*Človek a príroda*) a štvrtá kapitola (*Veda a spoločnosť v atómovom veku*) do koncepčného rámca publikácie podľa môjho názoru nie príliš zapadajú a podobne ako aj predchádzajúce kapitoly neprinášajú nijaké nové aspekty. Spomínaná tematika nie je totiž našej verejnosti neznáma.

Najväčšiu pozornosť si zasluhuje šiesta kapitola. Prináša pomerne systematický výklad sociálnej štruktúry súčasného kapitalizmu, ktorej otázky boli zatiaľ riešené oba okrajovo. Treba podotknúť, že z iniciatívy časopisu *Otázky mieru a socializmu* prebehla roku 1961 medzinárodná diskusia marxistických teoretikov práve o zmenách v sociálnej štruktúre kapitalistickej spoločnosti. Napriek tomu, že autor nepoužil jej výsledky (ani sa o diskusii nezmieňuje), zastáva podobné stanovisko, ku ktorému dospela v rámci diskusie väčšina marxistických teoretikov z kapitalistických štátov. V porovnaní s minulosťou 20. storočia totiž zaznamenáva v spoločnosti prenikavé zmeny. Tým, že kapitalizmus prechádza do imperialistického štádia, mení sa jeho celkový charakter, v dôsledku čoho treba aj robotnícku triedu chápať v inom

svetle, ako ju chápali Marx a Engels v *Manifeste Komunistickej strany*. Presúvaním sa ťažiska zo sféry výroby do sféry obehu nadobúdajú stále väčší význam pracujúci v nevýrobných odvetviach, ktorých počet rastie tak absolútne, ako aj relatívne. Autor správne poukazuje, že tzv. „zamestnanci“, čiže robotníci nevýrobných odvetví, svojím sociálnym postavením sa rovnajú priemyselnému proletariátu, takže robotnícka trieda „nezmizne“, ako tvrdia mnohí buržoázni sociológovia (napr. J. Bernard), na základe čoho si vytvárajú známu teóriu „strednej triedy“, podľa ktorej sa táto stredná trieda rozšírila do takej miery, že pohltila antagonisticke triedy. Preto teória „sociálnej mobility“, „ľudového kapitalizmu“ a podobné, ktoré sú vlastne variantmi spomínanej teórie, sú iba legendami, ktorých cieľom je zastrieť skutočnosť a maskovať antagonizmus buržoáznej spoločnosti.

Záverom treba povedať, že napriek spomínaným nedostatkom znamená kniha určitý prínos, nakoľko pomáha vyplniť medzery na našom knižnom trhu, i keď požiadavky verejnosti plne neuspokojuje. Pre budúcnosť si možno jedine želať, aby vyšlo viacej publikácií, ktoré by prinášali najnovšie názory a hodnotenia buržoáznosociologických smerov z marxistického hľadiska, podľa možnosti systematicky. Veď práce tohto druhu značne posilnia náš ideologický boj.

Ivan Poljak

POZNÁMKY KE KNIZE O SOCIOLOGII WZDĘLANI

Mnoho dosavadných zkušeností nás utvrzuje v přesvědčení, že obecné teoretické studie o společnosti nebo komplexní sociologické výzkumy nelze provádět bez výchozí vědecky fundované sumarizace dosavadních poznatků. V tomto směru má polská sociologie před námi značný předstih. Dokazuje to i práce prof. Jana Sczepańskiego *Sociologické otázky vysokoškolského*

ského vzdělání (Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia, Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1963, stran 367). Autorovým základním cílem byla snaha podat seriozní a všestranně vyčerpávající výpověď o stávajícím stavu polského vysokoškolského vzdělání z hlediska sociologie. Nekladl si nároky na definitivní závaznost svých analýz, neusiloval

ani o podání konkrétních návrhů opravných opatření. Vzhledem k tomuto záměru je jeho práce zajímavá nejen svým informačním charakterem, který by si žádal zvláštní recenzi, ale především metodologickými postupy, kterých autor používá.

Východí potíží, se kterou se prof. Sczepepański musí stále vyrovnávat, je nedostatek materiálových podkladů (nejen statistických). Proto je často nucen využívat třeba jen vlastních zkušeností, častěji pak pouze naznačuje a vytyčuje problémy, poukazuje na dosud opomíjené aspekty vzdělání a upozorňuje na mezery, které jsou nutným důsledkem nesystematického a nedostatečného zkoumání této oblasti jevů. Tyto potíže se odrážejí i v členění vlastní práce. Zatímco kapitoly, v nichž se věnuje „procesu výběru a přijímání na vysoké školy“, „procesu vzdělání a výchovy“ nebo „organizaci vysokých škol“, jsou materiálově poměrně bohatě fundované, a proto až detailně členěné a propracované, kapitoly „o problematice vědeckých pracovníků“ a zvláště „zamýšlení nad absolventy“ mají spíš ráz úvah.

Jako sociolog se prof. Sczepepański proklamativně přiklání k metodě strukturálně-funkcionální, proto také za základní pojem považuje — shodně s mnoha jinými sociology — pojem *funkce*. Přitom funkci vysokoškolského vzdělání chápe jako „způsob uspokojování společenských, intelektuálních, kulturních, politických aj. potřeb jak jednotlivců, tak společenských skupin, vrstev, tříd i celého národa“. Dále definuje potřebu jako „každý organický nebo společenský požadavek, pocítovaný jako nedostatek, nutící k činnosti zaměřené na dosažení prostředků potřebných k uspokojení pocítovaného nedostatku“. Objasnil a odlišil prof. Sczepepański dostatečně jasně pojmy *potřeba* a *požadavek*? Zdá se, že spíš naopak poněkud sploštil jejich významovou odlišnost, a tím i oslabil vlastní pojetí funkce vysokoškolského vzdělání.

Obecně je možno říci, že strukturálně-funkcionální metoda je založena na základním sociologickém „modelu“: jednotka (jednotlivec) — struktura (organizovaný spo-

lečenský celek, v našem případě vysoká škola, (příčemž funkce plní roli vazby, spojující jednotky ve strukturu. Je základem této vazby potřeba, požadavek nebo obojí? Sczepepański mluví o potřebě jako požadavku, ten však definuje pomocí negativního pojmu nedostatek. Jedinec i struktura podle tohoto pojetí usilují o dosažení maximálního naplnění a sebeuspokojení odstraňováním nedostatků. Mezi jedincem a strukturou pak nutně dochází k napětí, rozporu, který vyplývá z úsilí o dosažení *vlastního* uspokojení, a my bychom sa nevyhnuli jisté fatálnosti při výkladu konfliktových situací mezi nimi. To, co je jedincem pocítováno, uvědomováno jako osobní nedostatek, nemusí být přece strukturou respektováno — a naopak. Jinak: zájem jedince se nemusí krýt se zájmy struktury, což hraje velkou roli především v procesu společenských změn. To ovšem neznamená, že nároky obou stran nelze přesněji stanovit. Příspěvkem k tomu může být i pokus a odlišení potřeb od požadavků.

Je třeba předeslat: 1. Nedostatek nelze chápat jednoznačně jako to, čeho se nedostává, jako prostou a přímou nepřítomnost dostatku, ale i jako to, co by nemuselo někdy být, tedy jako jakousi perspektivně potenciální nepřítomnost. 2. Potřeba i požadavek je *reakcí* na nedostatek. 3. Obsahový rozdíl obou pojmů napovídá už jejich slovní význam: potřeba — „je třeba“, požadavek — „se žádá“. Pak můžeme říci: Potřeba vyrůstá z reakce na objektivně zjistitelný a historicky zdůvodnitelný nedostatek (něčeho), nač je existence a činnost společenského objektu bytostně, podstatně vázána. Vedle toho požadavek bude reakcí na objektivně zjistitelný nedostatek, plynoucí ze subjektivně zdůvodňovaného zájmu či přání, kladeného buď jako podmínka optimálního fungování, nebo jako podmínka maximálního uspokojení. (Subjektem může být jakýkoliv objekt.) Na základě tohoto vymezení je možno řešit alespoň některé výrazné rozpory uvažovaného problému.

V procesu upevňování určité společenské struktury (a obecně v jejím historick-

kému pohybu) může pak nastat přesun hodnot i v tom smyslu, že řada požadavků se dostane na úroveň potřeb, např. kvalitativní ukazatelé pracovních výsledků, a naopak, některé potřeby se stanou požadavky — např. politická aktivita zájmových organizací.

Tento stručný exkurz dovoluje doplnit uvedenou definici funkce vysokoškolského vzdělání: vedle uspokojování potřeb musí vzdělání nutně uspokojovat i požadavky.

Další otázkou, kterou se zabývá prof. Sczepański, je otázka *koncepce* funkce vysokoškolského vzdělání, již rozumí „soubor představ o cílech a úkolech institucí vysokoškolského vzdělání a o jejich organizaci“, a dále „souhrn představ o formách působení těchto institucí, zajišťujících uspokojování požadovaných potřeb“. Přitom dochází k názoru, že tato koncepce se tvoří na základě vzájemného působení funkce *předpokládané* (často úředně stanovené a uzákoněné) a funkce *skutečné*. A prof. Sczepański poznamenává, že základním tématem jeho práce byla právě snaha o vysledování relací mezi funkcí předpokládanou a funkcí skutečnou, zvláště problém jejich společenských determinant a možnosti jejich modifikací a sblížení. Tím nabyla jeho práce obecnější povahy, neboť na základě konfrontace „skutečnosti, jaká je“, a „skutečnosti, jaká má být“, mohl mnohem hlouběji vysledovávat jevy, které svědčí o narušení jedné z obou stránek. Přitom se důsledně vyhýbal mechanicky zjednodušenému kauzálnímu spojení obou stránek a na základě své obecné sociologické metody „paralelně“ sledovat vázanost problematiky vzdělání na celospolečenskou strukturu na jedné straně, na jiné struktury (střední školu, závody, společenské instituce atd.) na straně druhé. To mu umožnilo systematicky sledovat vzájemnou propletenost jednotlivých faktorů, které přes svoji zdánlivou odlehlost a rozdílnost do oblasti vysokoškolského vzdělání zasahují. Například: na základě dílčích výzkumů bylo kromě výrazné feminizace a klesajícího průměrného věku posluchačů zaznamenáno, že neustále klesá

procento posluchačů z dělnických a rolnických rodin, které naopak vykazuje vzestupnou tendenci u mimořádných forem studia. Mimoto na universitách ve Varšavě a v Lodži bylo v roce 1961 zjištěno, že téměř celá polovina nových posluchačů vstupovala na vysokou školu hlavně proto, aby získala dobré materiální zabezpečení a významné společenské postavení. Tato dílčí fakta přes svoji omezenou platnost napovídají, že ve vědomí společnosti existují stále přesuny, jejichž výzkum je pro objasnění i vlastních otázek vysokoškolského vzdělání nezbytný (hypoteticky: vzrůstající „prakticismus“, přesun v třídním složení společnosti atd.). Podobně v kapitole o škole jako „společenském zformalizovaném systému“ váže prof. Sczepański svoji úvahu na analýzu byrokracie (zvláště v pojetí Parkinsona) a upozorňuje tak na obecné tendence v administrativní práci všech služebních institucí. Tento v knize častý postup dovoluje autorovi proniknout hlouběji do vytyčených problémů, a tak je i lépe pochopit.

Vedle metody strukturálně funkcionální používá však prof. Sczepański ještě jiné metody „sociologické typologie“. Řada sledovaných jevů je úzce závislá na osobnosti přednášejících i studentů, na jejich angažovanosti v procesu vzdělání a výchovy. Autor se chce vyhnout redukcionalistickému postupu, jímž by osobnost byla chápána pouze jako „článek“ společenských jednotek (grup a kruhů) nebo jako objekt vlivu prostředí. Nespokojuje se se zapařením pouhého postavení jedince, ale usiluje odhalit i jeho aktivní úlohu. Individuum nechápe jednostranně jako objekt, ale i jako subjekt, tvořící sociální strukturu určité úrovně. I zde v podstatě vychází z rozdělení funkce na předpokládanou a skutečnou, které transponováno do sféry individualit se projevuje „utvořením“ *ideálního typu* (jistý ohlas na „Idealtypus“ M. Webera). Konkrétně této metody používá při vysledování postavení profesora ve škole („vzor dobrého profesora“) nebo studenta v kolektivu („ideální kolega“), zvl. pak při hledání vztahů mezi

(ideálnim) kandidátom, (ideálnim) študentom a (ideálnim) absolventom. Dochádza k záveru, že ideálne typy nejsou vždy chápané stejně, z čohož často pramení vzájomné deziluze (učiteľů, študentů ap.), konfliktové situace a v neposlední řadě i nejasnosti o celkové koncepci funkce vysokoškolského vzdělání.

K podobným důsledkům vede i rozdílné pojetí některých tradičních označení, jako např. „připravenost na studia“, „výchovní vztah“, „hodnocení študentů“ atd. Jejich smysl není pevně stanoven, proto jsou odlišné, i když třeba ustálené, použí-

vány různými vrstvami. K těmto úvahám dochází autor na základě konkrétních rozborů mnoha příkladů.

Závěrem možno říci, že prof. Sczepański úspěšně splnil cíl, který si vytyčil. Po-dařilo se mu shrnout a utřídit dosažitelný materiál, a tak vytvořit solidní základ pro komplexní sociologický výzkum, chystaný Výskumným ústavem při ministerstvu vysokých škol. Práce polských sociologů je tak pro nás nejen poučením, ale i příkladem.

Josef Alan

O OTÁZKACH MASOVEJ KULTÚRY¹

Kniha *Masová kultúra (Kultura Masowa)*, autorkou ktorej je dr. Antonína Kłostkowska, docentka na univerzite v Lodži, zahrňuje vznik a rozvoj masovej kultúry, jej oblasti a základné problémy, jej kritiku a obhajobu. Vyniká zrozumiteľnou a pútavou formou a je prvým pokusom systematicky podať (v Poľsku a vôbec v krajinách socialistického tábora) ucelený obraz o masovej kultúre. Jej kladom je, že vznikla na základe preštudovanej bohatej zahraničnej literatúry, čo umožnilo autorku dôkladne sa orientovať v základnej problematike masovej kultúry.

Obsah knihy stručne vystihujú jej základné kapitoly: *Chápanie kultúry, Spoločné hranice masovej kultúry, Obraz masovej kultúry a Prehľad úloh masovej kultúry v Poľsku*. V nich vysvetľuje, ako sa vytváral pojem kultúry a na jeho základe i pojem masovej kultúry, čo je masová kultúra, aké sú hlavné prostriedky masovej komunikácie, význam voľného času a jeho správne kultúrne využívanie, otázky homogenizácie masovej kultúry. Nakoniec sú to problémy foriem a rozvoja masovej kultúry v Poľsku ako aj otázky jej štýlu, ktorým sa líši od masovej kultúry západoeurópskych kapitalistických krajín a zvlášť Spojených štátov amerických.

Podnetom pre napísanie tejto práce boli vlastné výskumy autorky vybraných javov masovej kultúry, ktoré robila od roku 1957 a ktoré mali veľký význam pre interpretáciu analyzovaných materiálov a teórií publikovaných v zahraničných štúdiách a vedeckých prácach západoeurópskych sociológov. Problematika knihy na základe inšpiračných podnetov profesora Jozefa Chałasińskiego začala sa krystalizovať v Ústave sociológie a histórie kultúry Poľskej akadémie vied ako aj v prednáškovom cykle pre poslucháčov sociológie na univerzite v Lodži. Materiál pre prehľad masovej kultúry v Poľsku získala prácou v Komitete výskumov súčasnej kultúry.

Môžeme kladne hodnotiť snahu autorky systemizovať úlohy masovej kultúry a predstaviť jej všeobecný náčrt, opretý o doterajšiu literatúru z oblasti masovej kultúry ako aj o výsledky sociologických výskumov. Nebolo to možné bez uvedenia historickej perspektívy formovania sa masovej kultúry ani bez toho, ako sa masová kultúra vytvárala vo vyspelých kapitalistických štátoch, pretože zvlášť technický rozvoj v USA silne ovplyvňoval aj rozvoj prostriedkov masovej komunikácie.

¹ Antonína Kłostkowska, *Kultura Masowa*, Warszawa 1964, strán 483.